

Periféria és centrum

Szívesen fordítanám magyarra a címet, ha nem akarnám hangulatában is felidézni irodalomkritikánknak azt a dicsőségesnek éppen nem nevezhető szakaszát, amikor a művek elbírálásában nem az esztétikai, még csak nem is az etikai szempontok döntöttek, hanem (érzékletes kifejezést keresve, igazodjunk mi is a múlthoz tartozónak hitt termeléscentrikus látásmódhoz) az a bizonyos „franciakulcs“, amely látszólag minden csavart nyitott; a franciakulcsot ugyanis egyszerűen a megfelelő méretre kell csavarni — és minden meg van oldva. Vagy inkább lazítva? Mert léteznek precíziós műszerek is, még ha ez a franciakulcsos gyakorlat nem is vett tudomást róluk — jöllehet az irodalom és művészet dolgaiban illetékesnek hitte magát. E szemlélet szerint voltak Nagy Témák — és voltak periférikus művek, periférikus írók (a periférikus témák feldolgozói). Az, aki a Csendes utca tájékára volt kíváncsi, tehát novelláiban nem dübörögtetett gépeket, karcolataiban nem sivitottak fel az esztergapadok, vagy legalább a termelészövetkezet tehenei nem bődültek el bennük, az az író viselte hátán a táblát: Periféria.

Mostanáig úgy tudtuk, hogy irodalomkritikánkban mindez már a múlt idő; ebben a tudatunkban olyan adminisztratív tények is megerősítettek, mint az egykori Csendes utca szerzőjének, Bálint Tibornak a kitüntetése az Írószövetség 1969-es díjával — hiszen Bálint Tibor a Zokogó majommal sem tért „jó útra“: nagyregényének középpontjába lumpen-környezetben élő embereket, többek közt egy vándor-pincért meg egy kétes foglalkozású hölgyet állított. (Más kérdés, hogy épp ennek a világnak a művészi ábrázolásával tudott lényegeset mondani tegnapi és máról!) Úgy látszik azonban, ami már nem érvényes Bálint Tiborra, az változatlanul érvényes a Forrás-kötettel bemutatkozó Bodor Ádámmra. Legalábbis Szöcs István, az esztétikai igényességére kényes kritikus szerint. Egyik „kritikus széljegyzetében“ az Igaz Szóban „magánírónak“ titulálja Bodor Ádámot, aki e „magánírói“ alkata miatt nem helyezhető „az élvonal centrumába“. Meglepő pontosan Szöcstől a stratégiai kifejezés, s annál is inkább meglepő, mert Bodor Ádámot ő is tehetségesnek tartja, novelláit esztétikailag nem marasztalja el — de a társadalomilag lényeges jelenségeket hiányolja bennük.

Persze, az a kérdés, mit értünk társadalmilag lényeges jelenségen. Lényeges-e, hogy a beteg fiúval kórházba igyekvő parasztember ökrörszekerét megállítja a közlekedési rendőr — vagy csak a gyárak államosítása lényeges íróilag? De vegyünk maibb, jelenünkhöz közelebb álló műveket; a Nagy István-i realizmust új feltételek között folytató Pusztai

János lényeges feladatra vállalkozott-e, amikor egy szocialista üzem életéből éppen egy Néma-szerű esesett, kigúnyolt figurára figyelt fel? Nicolae Breban a bemutatott munkatelepen nem talált érdemesebb regényhősre (az 1968-ban díjazott *Animale* bolnave című könyvében) a nem egészen épeszű Paulnál vagy a szektás Krinitzkinél? Vagy: mi lényegeset mondhat a társadalomról egy gyámhatósági előadó, aki már foglalkozásánál fogva csupa extrém esettel találkozik? (A választ Konrád György A látogatóban adja meg — nyilván, nem tételesen.)

Egyáltalán, kit nevezhetünk „magánírónak“ és kit „köz-írónak“ (nem publicista-értelemben)?

Lássuk hát Bodor Ádám „magánírói“ problémáit, azaz „periferikus“ témáit. Előre is bocsánatot, legalábbis elnézést kérek a szociológizálásért — Szöcs István kérdésfeltevése kényszerít A tanú című kötet novelláinak ilyenfajta csoportosítására. „Magáníróknak“ a legtöbbet az emberi kapcsolatok milyenségével foglalkozik; a Téli napok, a Kihalt, csendes utca, a Testvérek, mondjuk, ezeket az emberi kapcsolatokat a családra szűkíti le (Nagy István színpadi mű írására vállalkozott, olyan központinak érezte a témát — mégsem nevezték „magáníróknak“!) — de mit szol Szöcs István az olyan novellákhoz, mint amilyen az Egy idegen városban vagy a Zebrán? Az is magánírói, tehát a közösség lényeges problémáit nem érintő vállalkozás, ha a szerző az elmagányosodás, illetve elmagánosodás riasztó példáit tárja fel — hol lélekláttató részletezéssel, hol dinamikusan, hangfölvévszerűen? (A Zebrán Kányádi versének, a Teraszonnak prózai párja.) Ha nem csupán az elidegenedés tényét mutatja fel, de azt is művészi erővel, sajátos írói varázssal érzékeltetni tudja, hogyan ébred fel egy emberben a felelősség egy másik emberért — s hogyan válik ebben a „fura“ helyzetben neveltségessé? Periferikus téma-e az erőszak természete és a kiszolgáltatottság (A kivégzés, Utasemberek), humánnum és álhumánnum (A réten), bűn és bűnhődés szembeesítése (A tanú)? Kérdéseimben, azt hiszem, nyilvánvalóan benne van a leghatározottabb tagadás: Szöcs István állításának tagadása. Azon még lehetne vitatkozni, hogy a kítűnően megszerkesztett, egyszerűségében izig-vérig modern Triptichon az emberiség utóbbi két évezredéből indokoltan vonja-e le a keserű következtetést a megváltásról, a megválthatóságról, de azt állítani, hogy ez a novella „magánírói“ magatartást tükröz — legalábbis kritikus félrehallásra vall. Ilyen alapon Szöcs István eredeti felfedezéseket tehetne a világirodalomban. Kezdhethné a leleplezést például Dosztojevszkijjel...

Amiben Bodor Ádám novelláival kapcsolatban Szöcsnek igaza van: A tanú írója elsősorban kérdez, s nem határozat-biztonságú válaszokat ad — ebben is jó íróként, igaz művészként az élethez, nem pedig szabályokhoz, előírásokhoz igazodik. Bizonyosság helyett a bizonytalanságot jelző ige-formákhoz, kötőszavakhoz, mondat szerkezetekhez fordul („miközben a ha és de szócskák közt válogatott“, „olyan biztosan tudom, hogy nem tudok valamit“), írásmódjának ezt a sajátosságát indokoltan emeli ki bevezető esszéjében K. Jakab Antal. De azt hiszem, Szöcs ezt az okos esszét is rosszul, felületesen olvasta. „Ámde nemcsak megnevezük, hanem értelmezzük is a dolgokat; az erkölcsi világban, ahol az ember emberi tettekkel áll szemben, értelmezzük a tetteket.“ Jakab megfogalmazása ugyan logikai indítékú és jellegű, ám azt is érzékelteti,

hogy Bodor Ádám novelláiban ennek etikai vetülete van; a bizonytalansági tényező Bodor prózájában nem jelenti a felelősség elől való menekülést, nem jelenti az elkötelezettség tagadását. Ennek az egész vitának egyébként — nemcsak elvileg, hanem konkrét tárgyát illetően is — azért van jelentősége, mert Bodor Ádám novellái többségükben jók, sőt nagyon jók, eredetiek, hitelesek (ezt Szócs sem tagadta) — vagyis éppen esztétikai minőségüknel fogva alkalmasak arra, hogy Bodor Ádám etikai és etikus mondanivalóit szélesebb körben közvetítsék. Káros tehát az olyan kritikus közbeszólás, amely éppen a közérdekűséget tagadja meg e novelláktól.

Szilágyi István, az Üllő, dobszó, harang írója szerencsésebben járt bírálójával; noha egy „világvégi virradatot“ írt meg első regényében (amely igazolja első novelláinak megjelenésekor támadt reményeinket), ezért nem minősül „magánírónak“. Pedig ő is a „periférián“ marad, nemcsak földrajzilag, a hegyaljai kis faluban, hanem a tekintetben is, hogy a háborút nem a fronton szembenálló felek, imperializmus és szocializmus döntő összecsapásaként állítja elénk; két magános (elmagányosodott) ember, egy nő és egy férfi vergődése, társkeresése, pokol-mélységekig megismert lelki élete tölti ki a regény közel háromszáz lapját — és kitölti érdeklődésünket is. Nem érezzük „magán“-jellegűnek ezt a lélekebe-leszállást, és nemcsak azért, mert a háttérben, a hősök minden gondolata, minden tette mögött ott a háború. A művészet — ha valóban művészet — sosem lehet magán-jellegű, egy bizonyos szinten felül nem lehet periferikus. Németh László Iszonyáról sokan elmondották már, hogy az nem csupán egy érzelem története — a tragédiában fellelhető egy ország, egy társadalom atmoszférája, sok-sok ellentmondása.

Az Üllő, dobszó, harang szerzője persze még nem jutott fel erre a (legmagasabb) szintre, de keresései a legjobb irányba vezetnek. A narrációt szerencsésen vegyíti az emlékképek felidézésével, azaz az érzelmek, gondolattársítások ön-elemzésével; a regény szerkezeti kettőssége azért nem válik fárasztóvá, mert egyrészt az emlékezés is narrációvá teljeseedik, másrészt a gondolati asszociációk képszerűvé oldódnak — a könyv legsikerültebb lapjain (például Anna isten-elképzelése). És ott válik Szilágyi István regénye fárasztóvá, nem teljes hitelűvé, ahol az író és hősei kilépnek a „magán“-jellegből, és nagyon is nyilvánvaló szándékos-sággal a „centrum“ felé törekednek. (A legkirívóbb példát idézem: „Különös érzése ez egy bizonyos korszakot megélt emberfajtának, aki a saját világának, osztályának, rendszerének temetésén nem könnyezhet, mert bajában nem ápolta azt a világot...“) A kis tanítónő és a katonaszökevény befelé-megélt válságai éppen eleget mondanak el annak a világnak a válságáról, semhogy ilyen magyarázkodásokra szükség volna.

Úgy érzem, nem erőltetetten kapcsolom „periféria“ és „centrum“ viszonyához, vitájához azt a csalódásomat, amelyet Pusztai János második könyve, a régen várt Illés szekerén okozott. A néhány évvel ezelőtt prózájával hirtelen élre vágó, eredeti látásmódú, költői stílussal megáldott Pusztai Forrás-könyvének sikerét ugyanis nem lehetett csak a rozsdatemető-szemlélettel magyarázni: nem szokványos hőseit egyszerre társadalom- és lélekláttató erővel vezette mindkét elbeszélésének lapjain, s nem hiányzott abból a kötetből az epika lendülete. Az irodalom- és társadalompolitikailag változatlanul, az első Pusztai-kötethez hason-

lóan fontos és érdekes Illés szekerén azonban csupa valóság-anythinggal, élmény-törmelékkel van túlszűfolva, s a ráadásul meg-megtörő szerkezet eredményeként is, az újságíró-regényhős belső élete nem tud kibontakozni — a közügyi jelentőségű történések ebben a regényben nem válnak eléggé „magáníróivá“. Pedig Pusztai János ma is éppúgy (vagy még jobban) tud tájat, embert, cselekvést jeleníteni, mint öt évvel ezelőtt, stílusa nem kopott meg. Csak mintha Szöcs István kritikus szeljegyzetét olvasta volna a regény megírása előtt.

Ez utóbbi megjegyzésem természetesen tudatos anakronizmusra épül, s mindössze a kritikus felelősségére akart utalni. Nem is íróinkat féltém a rossz tanácstól — aki arra való, tehetsége folytán, megtalálja előbb vagy utóbb a helyes arányokat —, sokkal inkább féltém az olvasót. Azt, akit csak egyik vagy másik könyv olvasásától riaszt el a félretájékoztató, s különösen azt, aki az irodalmat közvetlenül is befolyásolhatja.

Vida János

Kópacz Mária
Cirkusz

Lucrețiu Pătrășcanu egyszerre volt a forradalmi tett, a marxi—lenini forradalmi eszme és az alkotó tudomány — a marxista szociológia, jogtudomány és közgazdaságtan — embere. Műve és tevékenysége fontos helyet foglal el mind a munkásmozgalom, mind a hazai társadalom marxista történeti felmérésében.

Egy 1945-ben adott interjúban kifejti, hogy szellemi-erkölcsi arculatának kialakulásában döntő szerepet játszott a családjában uralkodó, minden álhazafiaskodó, vallásos, antiszemita beütéstől idegen légkör. Alakuló, formálódó egyéniségére nagy hatással vannak olvasmányai, melyek főleg a „sámánatoristák” közvetítésével a sajátos romániai jelenségre hívták fel a figyelmet, az orosz irodalomból a narodnyik-mozgalomhoz közel állók érdeklík, akik a személyes áldozat jelentését villantották fel talán túlságosan is érzékeny lelkületében. Már iskolás éveiben szembekerül a hatóságokkal egy antiszemita incidens kapcsán, amelyben zsidó osztálytársai védelmére kel. Egy évre kicsapják. Egyetemi tanulmányai idején bekapcsolódik a munkásmozgalomba, és 1919-ben belép a Szocialista Párt kommunista frakciójába. A Román Kommunista Párt megalakulását követő letartóztatások miatt hónapokon át szinte egymagában írja és szerkeszti a *Tineretul socialist* című, frissen alakult lapot. A továbbiakban részt vesz az RKP központi orgánuma, a *Socialismul* elindításában. Az egyetem befejezése után, 1922-ben részt vesz a Komintern IV. kongresszusán, ahol saját bevallása szerint, élete egyik legnagyobb élménye volt Lenint látni és hallgatni.

Németországi tanulmányútra megy, mert „nem lehet igazi marxista, aki nem tud németül”. Ez volt a kor szelleme, mondja az említett interjúban. Idejét megosztja a politikai gazdaságtan, a filozófia és a statisztika tanulmányozása, valamint a munkásmozgalomban folytatott tevékenysége között. Doktori disszertációját 1924-ben védi meg kítűnő eredménnyel. Hazatérése után élete elszakíthatatlanul egybefonódik a romániai munkásmozgalom történetével. A már említett interjúban megjegyzi, hogy emlékirataiban majd részletesen foglalkozni fog munkásmozgalmi tevékenységével, de még túlságosan fiatalnak érzi magát ahhoz, hogy ennek terve egyáltalán foglalkoztathatná.

Pătrășcanu elméleti munkásságának felmérése meglehetősen nehéz. Ugyanis a hazai szociológiatörténet általános körvonalai lassan bontakoznak ki — és ez is az utóbbi időben —, ezen belül pedig a marxista szociológia eredményeinek feltárása ez ideig csak töredékeiben valósult meg. Márpedig Pătrășcanu műve szervesen illeszkedik a két világháború közötti szociológiai, történelmi vitákba, melyeknek alapos ismerete nélkül hiányos képet kapunk munkáinak értékéről.

Pătrășcanu könyveinek több kiadása teljesen el-

◆ *A Korunk fiatal munkatársainak egyetemi és főiskolai hallgatókból álló csoportjában az első tanulmányi felévben Zörgő Benjámín egyetemi tanár a szerelem lélektani kérdéseiről, Starmüller Géza műépítész Erdély építészeti stílusainak történetéről, Bodor András egyetemi tanár a történelemfilozófia mai irányzatairól, Balogh Edgár szerkesztő a romániai magyar irodalom új történelmi tematikájáról, Benkő Samu tudományos főkutató Bolyai János eszmei örökségéről és magatartásáról, Kántor Lajos szerkesztő Illyés Gyula és József Attila költői párhuzamáról tartott előadást, utóbbin Balogh Éva színművésznő előadta Illyés A reformáció genfi emlékműve előtt és József Attila Hazám című versét. A fiatalok gyűlése megvitatta Fodor Sándor és Mikó Imre írók jelenlétében kettőjük Beke Györggyel közösen szerzett Orbán Balázs nyomdokain című riportsorozatot, és tudományágak szerint tagolt, sokoldalú kritikai feldolgozásban elemezte a Korunk 1969. 10. számát. Az üléseken felváltva Agoston Vilmos, Csörtán Ferenc, Gaál György, Molnár Gusztáv és Rostás Zoltán elnökölt. A csoport küldöttei részt vettek a folyóirat marosvásárhelyi és temesvári kiszállásain, s mintegy negyven meglátogatták Kolozsvárt és más városokban a Korunk-olvasókat.*

◆ *Mi újat nyújthat egy folyóirat monografikus jellegű száma? A Művelődés Biharcsokra (januári szám) azért is élvezetes olvasmány, mert olyan tájakról, ahol Bartók és Kodály sok száz dallamot jegyzett fel, amelyekről Győrffy István írt tanulmányt — érdekes, nem ismert dalokat mutat be, feltáratlan sajátos néprajzi falvakat ír le.*

krónika

De revelációként hat a holnaposok városának temérdek kísérletet, pangást és kudarcot is jelző kulturális tilkre, Ady Endre, Iosif Vulcan vagy a Familia örökségének ápolását ismertető beszámoló is.

Biharország — emez országnyi vármegyének bűzös síksága, fenyős havasa, több jellegzetes vidéke, mint az Ermellék vagy a Körösköz, Vaskóh környéke vagy a Berettyó lapálya mintegy művészeti átlényegülésként mutatkozik meg a pompás fazekasmunkákban, ékes faragványokban, bús balladákban, forró hórákban és festményekben. Örvendünk a tudósításnak, amelyből megtudjuk, hogy gondosan ápolják, fejlesztik is a nép művészetét, rendszeresen megtartják például a hagyományossá vált bihari folklór-napokat, s gratulálunk a szerkesztésnek, amely okos válogatásban ezt az országosnyi kultúra-gazdagságot egybe tudta karolni.

Az pedig külön kérdés, hogy a szülőföld-ismeret elmélyítése, értékeink felmérése és jobb megbecsülése szempontjából mit jelentenek az olyan írások, mint A Fekete-Körös völgyének magyar népi öltözte (Nagy Jenő), A Fekete-Körös völgyi magyarság foglalkozásáról (ifj. Kós Károly), Várad, művelődés '69 (Domokos Eszter—Szele Péter) vagy Gálffy Mózes nyelvjárás-tanulmánya és Jordáky Lajosnak a bihari sajtó történetét felvázoló cikke. A vezércikk (V. András János) pedig a bihari írásokon túlmutató, de egyben azokhoz is kapcsolódó problémafelvetésével olyan művelődési kérdésekhez nyúl (például a magyar nyelvű szabadegyetemek helyzete), amelyek megvitatása régóta időszerű.

fogyott már a szerző életében, a Politikai Könyvkiadó helyesen jár el most, amikor az RKP Központi Bizottsága mellett működő Történelmi és Társadalom-politikai Tanulmányi Intézettel karöltve kiadja a kiemelkedő forradalmár és gondolkodó valamennyi írását. Ebből a sorozatból az első kötet *Un veac de frământări sociale 1821—1907* (Egy század társadalmi vívódásai 1821—1907) már meg is jelent, és 1971-gyel bezárólag napvilágot lát a *Problemele de bază ale României* (Románia alapvető kérdései), a *Sub trei dictaturi* (Három diktatúra alatt), a *Curentele și tendințele în filozofia românească* (Áramlatok és irányzatok a román filozófiában), valamint összegyűjtött cikkeinek, egyetemi előadásainak és levelezésének két kötete. Az olvasó joggal elgondolkozhat műveinek ilyenfajta periodizálásán. Arról van szó ugyanis, hogy jönléhet mind a négy könyv 1944 után jelenik meg (nyilván a szerző politikai helyzete és a művek ideológiája miatt), valamennyi mind tematikailag, mind megírása idejét illetően a második világháború előtti korszakhoz kapcsolódik. A háború után csak az *Áramlatok és irányzatok a román filozófiában* öltött végleges formát.

Az első kérdés, amelyet feltétlenül már előjáróban meg kell világitanunk, szükségszerűen következik Lucrețiu Pătrășcanu kommunista elkötelezettségéből, és műveinek szándékát, finalitását érinti. Ebből az elkötelezettségéből adódik, hogy számára a tudományos alkotás nem elsődleges és végső cél, hanem eszköz egy forradalmi stratégia, illetve taktika tudományos megindoklásához. Közismert partitörténeti tény, hogy az RKP, megalakulásától hosszú ideig állandóan alapvető ideológiai problémákkal küszködött. Ennek egyik oka, hogy hiányzott a román társadalom szerkezetének tudományos elemzése az akkori fejlődési szakaszban. Pătrășcanu e probléma tisztázását tekinti fő feladatának.

De ez a problémakör nemcsak az RKP-t foglalkoztatja, hanem az egész romániai szellemi életet. Kezdve a múlt század utolsó évtizedeitől ez a kérdés mindinkább középpontba került, s századunk húszas éveiben az iránta megnyilvánult érdeklődés éles vitává alakult. Szerzőnként különböző megfogalmazásokban, de lényegében mindenki Románia fejlődésének agrár- vagy ipari jellegén, a két potenciális civilizáció lehetőségén vitatkozik. A vitázók túlnyomó többsége, történeti módszert használva, a múltban keresi a kérdés megoldásának gyökerét, ami önmagában helyes, ha nem is új eljárás. Hanem aztán a továbbiakban az álláspontok rekonstruálódnak: már nem a követendő út a dilemma okozója, hanem a külső és belső tényezők befolyásának határfoka a mérték Románia múlt századbeli eseményeire. Itt a szocialista Dobrogeanu-Gherea, a konzervatív Maiorescu és a liberális Lovinescu közös platformra kerül a külső befolyás eltűlésével, a „tartalom nélküli forma“ (forme fără fond) elméletének védelmében. Egy másik szempontot követve az iparosítás szükségességét védelmezők is két táborra oszlanak: azok, akik az ipari haladás elért eredményeit az 1829-es drinápolyi szerződésnek, és

mások, akik a különböző polgári ideológiák befolyásának tulajdonítják.

Mindezek a nézetek nem csupán a két világháború közötti szellemi életben éreztették hatásukat, hanem a kommunista párton belül is. Az RKP esetében legerősebben Dobrogeanu-Gherea *Neoiobăgia* című munkája hatott, s ez a parasztkérdés alakulásának, valamint a polgári demokratikus forradalom szakaszának helytelen vagy nem pontos megítéléséhez vezetett. Valamennyi szempontot és érvelt figyelembe véve, Pátrășcanu beavatkozása a vitába mind politikai, mind elméleti szempontból feltétlenül szükséges volt, és az általa lefektetett alapelvek, a történelemtudomány azóta végbement fejlődése ellenére is, lényegében megállják a helyüket.

Pátrășcanu szellemi arculatát tanulmányozva rendkívül összetett jelenséggel állunk szemben. Bonyolódik a helyzetünk, ha e szellemiséget behelyezzük korába, amelyben alkotott és harcolt. Lényegében gyakorlati elme volt a tudományban, és nem metodológus. Gyakorlati-politikai célokat alátámasztó, azokat indokló ideológiai állásfoglalás megalkotásáért hajlik a múlt és kora társadalmának tanulmányozása felé, az alkotó marxizmus szociológiai módszerével — tehát egy olyan módszerrel, amely tabu a dogmatizmus számára — közelíti meg a kérdéseket. Bár a két világháború között már lábra kapott a szociológiai empirizmus, ez őt egyáltalán nem kísérti, rendkívüli érzéke az empiria és a logikai rendezésében kitűnik minden érveléséből. Egyetlen figyelemre méltó jelenség sem kerüli el figyelmét. Jellemző az a mód, ahogy a funkcionális-strukturális elemzést összeköti a dialektikus determinista szemlélettel. Elemzéseit jobbra egy strukturalista-funkcionális modell felállításával kezdte, hogy a társadalom e statikus megragadását aztán egy dinamikus kövesse, összes mozgatórugóinak figyelembevételével.

Számára a szociológia nem korlátozódik sem az empirikus adatfeldvétel és -feldolgozás területére, sem csupán a jelen és az ebből kinövő jövő tanulmányozására. Így közeledik a történelemtudomány nyújtotta adathalmazhoz, amelybe ezúton visz értékrendet. Ebből a szempontból is egyedülálló helyet foglal el Pátrășcanu a román szociológiában, mert globális társadalomtörténet-vizsgálatra szociológus nálunk nem vállalkozott. Ebből a szempontból a francia *Annales*-csoport szociológiai felfogásához közeledik.

Ez a felfogás és módszer érvényesül valamennyi művében. Ezek tulajdonképpen ugyanazon problémakör különböző vetületeinek tárgyalását jelentik, nevezetesen a polgári demokratikus forradalom napirendre került szakaszát vizsgálják. Ebből az első könyv, a most megjelent, *Un veac de frământări sociale 1821—1907* című, a témát történelmi perspektívában veti fel, a másik három a két világháború közötti időszak, de szűkebben a 30-as évek gazdasági-társadalmi, politikai, ideológiai és filozófiai problémáit feszegeti.

Pátrășcanu az *Egy század társadalmi vívódásai 1821—1907* című munkájában a román történelem-

téka

Dsida Jenő

Műfordítások

„Ez a kötet első kísérlet arra, hogy megközelítő teljességgel egybegyűjtse Dsida Jenő valamennyi műfordítását” — írja a jegyzetekben Szemlér Ferenc, a kiadvány gondozója. Szép és elismerést érdemlő az ilyen törekvés, bár sokszor félt, hogy a nagy elődök munkáinak összegyűjtése a „mindent összegyűjtés” következtében a minőségi igény gyengülését vonja maga után. Sokszor — s ez vonatkozhat Dsida Jenőre is — az íróasztalfiókjában maradt, látszólag kész anyagot a költő azért nem közölte, mert saját ítélete szerint még nem volt végleges... Negyven szerző (kilenc nemzet fia) száztizenkét verse szerepel a kötetben. Sok vagy kevés? Inkább az utóbbi. A mennyiségen lemérhetjük a műfordító Dsida Jenő érdeklődési körét. A minőség sem meglepetés: a költő formakultúráját dicséri. A kötet munkát és segítséget ad a szakembernek, élményt nyújt az olvasónak. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1969.)

Fenyő István

Haza és tudomány

A szerző egy olyan, jobbról is, balról is elátkozott gondolkör újjáértékelésére vállalkozik, mint a liberalizmus. Perel Beksicus Gusztávval, aki a magyar liberálisokkal szemben a vármegyét tartotta az alkotmány védőbástyájának, Jászi Oszkárral, aki liberális elveiből kiábrándulva az angol utat ajánlotta, és Szekfű Gyulával is, aki viszont Kossuth-ellenes konzervatív reformizmusától eljutott a 48-as eszmék rehabilitálásáig. A szerző egy-egy

téka

esszében mutatja be a reformkori liberalizmus három nagy egyéniségét: a történetíró Horváth Mihályt, a polihistor Pulszky Ferencet és a statisztikus Fényes Eleket. Közben leválasztja a magyar liberalizmusról a nemesi csökevényeket s a konzervatív tudatelemeket, hogy eljusson 48 népmozgalmi ideológiájához. Konklúziója szerint a liberalizmus csak annyiban haladó vagy visszahúzó, jó vagy rossz, amennyiben a népuralom megvalósulásának eszköze vagy gátlója. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969).

Antonio Gramsci

Opere alese

Az olasz munkásmozgalomban kiemelkedő hely illeti meg Antonio Gramscit. Ő a szocializmushoz vezető sajátos olasz út első kidolgozója, és elsősorban az ő érdeme annak tudatosítása, hogy ez a sajátosság nemcsak adott helyzetben érvényesülő stratégia és taktika, hanem erkölcsi mérce, nyílt és őszinte humanizmus is. Gramsci számára a szocializmus sohasem pusztán politikum: egyben új szellemiség, amelynek alapja a marxizmus, az egyetlen lehetőség, amely a vallás nélküli modern társadalomban biztosítja az intellektuális egységet. A marxizmus nála integrális filozófia, nem rész tudomány. Ezek Gramsci gondolkodásának általános jegyei. Sajnos, a válogatás mozaik-jellege nem enged mélyebb bepillantást gondolatvilágába. A könyv olasz eredetije a nyolckötetes eddigi legteljesebb kiadás után jelent meg, s abból öt kötetnyi anyagot sűrít mindössze 300 lapba. Mindez fordításban, egy teljesebb Gramsci-kép hiányában

nek egy minőségi változások, strukturális átalakítások jellemezte koráról értekeznek, polemizálva valamennyi szociológussal és történésszel, akik ezt a korszakot érintették. Pátrășcanu gazdag dokumentációval bizonyítja, hogy az 1829-es drinápolyi béke, mely megszüntette a török monopóliumot a fejedelemségek kereskedelme felett, már egy kapitalizálódó gazdaságot talált. Ezt bizonyítva, megcáfolja Iorga egyoldalú álláspontját, miszerint Románia nem ismerte a feudalizmus korszakát. Iorga akkor jutott erre a következtetésre, mikor összehasonlította a fejedelemségek és Nyugat-Európa középkori birtokviszonyait. Mivel a fejedelemségekben az összehasonlítási időben, egészen 1829-ig, a feudális birtokjog fogalma ismeretlen volt, és csak használati joggal rendelkezett mind a bojár, mind a feluközösség, Iorga arra a megállapításra jutott: nincs hűbéri birtokjog, nincs feudalizmus. Pátrășcanu kimutatta, hogy ez téves következtetés, mert valójában a felépítményi vetület hiányában is létezett egy hűbéri alépítmény, amelynek meghatározó jellege van. A továbbiakban éppen ebből az alépítményből sorakoztatja érveit, mert a fejedelemségek felépítményének aprólékos vizsgálata csak zavarná az elemzésben. Szerinte tehát a fanarioták századai a gazdasági élet sajátos alakulása következtében kizárólag természetbeni adó létezett. Ezt nevezi Pátrășcanu *feudális rendszernek*. A fanariota korban (XVIII. század) már észlelhetővé válik az áruterhelés néhány eleme. Megjelenik az adónak munkanap formájában való törlesztése. Bizonyos kisbojár-, kereskedő-réteg van kialakulófélben, amely már a kereskedelmi és uzoratóke képviselője. A parasztok kizsákmányolása egyre fokozódik, és ezt a korszakot Pátrășcanu már *jobbágyrendszernek* nevezi.

A XVIII. század vége felé és a XIX. század elején a két említett adóforma mellett megjelenik a pénzádó, ami az áruterhelés nem kapitalista formájában a legelőrehaladottabb állapotot képviseli. Ezek a kapitalista elemek, az uzoratóke és a kereskedelmi tőke jól megférnek egymással a jobbágyrendszer szerkezetében, de ellentétbe kerülnek a nagybojártság bizonyos politikai érdekeivel. Itt ér el Pátrășcanu a Tudor Vladimirescu-féle felkelés természetének magyarázatához. Cáfolja ennek parasztforradalmi jellegét, mert: 1. nem paraszti elemek vezetik, jöllehet a parasztság alkotja tömegbázisát, 2. nem a parasztság, hanem a felkelést vezető kereskedő-kisbojár réteg érdekeit tartja szem előtt. Mindezt a szerző a legaprólékosabban bizonyítja a legkülönbözőbb természetű dokumentumokkal. Sok érvet sorakoztat fel a felkelés sovén és idegen-gyűlölő jellegéről szóló állítások megcáfolására. Ami a legfontosabb Pátrășcanu számára, az a felkelés jelentőségének meghatározása Románia fejlődésében. Átveszi és továbbfejleszti Bălcescu véleményét, miszerint a Tudor Vladimirescu-féle felkelés a polgári demokratikus forradalom kezdetét jelentette.

Az 1821-es felkelést követő korszakot elemezve eljut az 1848-as forradalomig, melynek kapcsán élesen visszautasítja a forradalom jelentőségét csök-

kentő vagy szándékosan eltúlzó végletes álláspontokat. Ennek a könyv írásakor nagy politikai jelentősége is volt, mert a 30-as évek szélsőjobbaldali mozgalmait az 1848-asok emlékét befekető kampányt indítottak, ami sürgős megcáfolást igényelt. Pátráscanu leszögezi, hogy ez a forradalom, ideológiájában és célkitűzéseiben, az 1821-es felkelés kiteljesítését jelentette, bukása viszont az adott társadalmi erőviszonyokból vezethető le: az ipari tőke még nem volt olyan fejlett, hogy a burzsoázia megkockáztassa a francia forradalom radikalizmusát.

A XIX. század második felét a kapitalizmus térhódítása, az ipari tőke szerény gyarapodása és a kereskedelmi, valamint az üzoratóke erőteljes fejlődése jellemzi. Ilyen körülmények között egyre sürgetőbbé válik az agrárkérdés megoldása.

Jellemző, hogy Pátráscanu, szemben más kutatókkal, nem áll meg az agrárreform elemzésében az 1864-es Cuza—Kogálniceanu reform törvényre emelésénél, hanem figyelemmel kíséri az ezzel kapcsolatos eseményeket még tovább is. Rámutat arra, hogy a parasztság kizsákmányolása majd feudális alapon, kapitalista módon történik majd. Ilyen viszonyok termelik ki az 1888-as megmozdulásokat és az 1907-es parasztfelkelést. Valamennyi megmozdulás tárgyalása tulajdonképpen az egész társadalmi szerkezet elemzését nyújtja, mert ezek kirobbanása az egész hazai fejlődés következménye. Tulajdonképpen e felkelés és a háborúk nyomán kialakult helyzet vezet az 1921-es földreformhoz.

Időben ezzel el is érkeztünk addig a korszakig, amelyet a következő, szintén újrakiadás előtt álló három könyv tárgyal. Céljuk annak a társadalmi-gazdasági-politikai szintnek a meghatározása, ahonnan Romániának a polgári demokratikus forradalom győzelmes kiteljesítése után, a szocializmus útjára kell lépnie.

Lucrețiu Pátráscanu műveit nemcsak tudományos igényesség, hanem akadémiai tartás is jellemzi mindvégig. Ezt már csak azért is hangsúlyoznunk kell, mert az ilyen egyértelműen elkötelezett alkotásokból hosszú időn át hiányzott a mértéktartás. Minden könyvében polemizál, de fő fegyvere mindig az érv és a dokumentáció, s nem a többé-kevésbé alátámasztott minősítés. Tudományos munkáit publicisztikai stílusban írta meg, hogy könnyen hozzáférhetővé tegye őket. Ez azonban mit sem von le tudományos értékükből. Ellenkezőleg. Sok olyan tudományos tétel és megállapítás, amely ma általánosan ismert s mintegy „köznap” forgalomban van, felvillantott vagy kifejtett formában megtalálható Pátráscanu műveiben. Munkásságának elvéülhetetlen értékét mindennél jobban bizonyítja, hogy az igen nehéz időkben és mostoha körülmények között megfogalmazott megállapításai, a közel két évtizedes háttérbeszórítás és mellőzés után is kivívják és biztosítják maguk számára az őket megillető helyet a hazai tudományos életben.

csak figyelmeztethet: az olvasó olyan gondolkodóval találkozott, akinek minden sorát el kell olvasni. (Editura politică, 1969.)

Szilágyi István

Üllő, dobszó, harang

„Akkor hát a bármiféle változást megszenvédők miért igyekeznek mégis a magyarázattal, az érvel, az indokkal, miért sajátítják ki akarataukká mindazt, ami bekövetkezik?” — kérdi a falura került fiatal tanítónő, a második világháború végét jelentő falusi dobszó utáni hajnalon. „És végül is mibe fáradunk hát bele? A távolságok legyűrésébe vagy a terhek hordozásába, melyeket útjainkon magunkkal viszünk?” — kérdés kérdést követ, mindaz, ami lezárt Szilágyi István újabb könyvében, csak a történetre és a háború okozta szenvedésekre vonatkozik. Kérdéssé fogalmazott lírai monológok törlik meg a neorealista cselekménysorok egymásutánját; emlékek, pillanatsfelvételek, érzelmi reflexiók teszik teljessé Anna és Karainna István katonaszökevény alakját. Filozofikus hangvételű, racionálisan gondolkozó hősök vitatkoznak egy kis hermetikus környezetben a jövőről, múlttól, csak éppen a jelennek nem tehetnek semmit, a háborúval, s „ma is túléltem magamat” — fohással várják, hogy újra megszólaljon a kovácsok üllője, béke legyen. (Irodalmi Könyvkiadó, 1970.)

Actes du Xe Congrès International des Linguistes I

Az 1967. augusztus 28. és szeptember 2. között Bukarestben tartott X. Nemzetközi Nyelvészkongresszus négy kötetre tervezett anyagának első

Rostás Zoltán

részét kapta kézhez a közönség. Az adminisztratív jellegű, kizárólag a kongresszusra vonatkozó közlemények után ebben a kötetben kap helyet a hat plenáris ülés anyaga, valamint az első két (nyelvészeti, szociolingvisztikai) szakcsoportban elhangzott dolgozatok, referátumok angol, francia, német, olasz, orosz és spanyol nyelven. Ötvenhat ország legrangosabb nyelvészeinek a közreműködésével a négy kötet átfogó képet nyújt majd a nyelvtudomány legáltalánosabb elméleti és módszertani kérdéseinek mai állásáról. A sokoldalúságra törekvés nyilvánul meg abban, hogy a dolgozatok mellett a hozzászólások is megtalálhatók, így ugyanannak a problémának többféle felfogásával is megismerkedhetünk. (Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1969.)

Iorgu Iordan

Alexandru I. Philippide

Hiánypótló könyv, mert hiszen e nagy nyelvtörténésről vajmi keveset tudunk. Alexandru I. Philippide egyike azoknak a kiemelkedő román tudósoknak, akik a századforduló nagy kulturális mozgalomból legjobban kivették részüket. Tudományos munkássága mennyiségileg alulmarad kortársai tevékenységének, minőségileg azonban sok tekintetben felülmúlja. A tudományos kutatás terén azóta bekövetkezett fejlődés, az új információk és kutatási módok sem teszik elavulttá tudományos megállapításainak nagy részét. Iorgu Iordan a tanítvány alapaosságával méri fel Philippide életét és művét. Tisztelete egykori professzora iránt nem homályosítja el megállapításainak hitelességét. Igényes részletességgel

„Földhőzkötött, anteusi művészet a magyar. Nem adatott meg neki a könnyed szárnyalás, a tiszta esztétikum keresése. A magyar történelem tragikus kolonca, a meg nem oldott társadalmi kérdések szüntelen izzó heve nem engedte, hogy itt a művész csak művész lehessen. A magyar költőnek és festőnek néptribunnak is kellett lennie; ha irt vagy festett, ítéletet is mondott. Kevés nemzet művészete van úgy telítve társadalmi problémával, mint a magyaré, ahol így összeforrott volna a művészi és etikai szféra, mint nálunk“ — írja Németh Lajos a modern magyar művészetről.*

Emiatt késett oly soká a régi adósság egyenlítése, a jelenkori művészet első reprezentatív szintézise. Fülep Lajosnak 1923-ban az Athenaeum kiadásában megjelent keserű és zseniális tanulmánya (*Magyar művészet*) óta senki sem próbálta meg összefoglalni a művészet újkori forradalmaitól megérintett magyar képzés útjait, lehetőségeit és korlátait. Persze Fülep inkább csak az áthajlást elemezte — művészetelméletileg — a naturalizmusból az impresszionizmuson át Cézanne és egy általa még nem látott panoráma, kiút, szerteágazás felé; az ötven évvel ezelőtti magyar művészet képe alapján csak annyit jelenthetett be, hogy a magyar művészet immár nem csupán mozzanatok, torzók, fellángolások summája, hanem folyamat, élet, tehát művészettörténet.

Németh Lajosnak éppen ezt a roppant történeti anyagot kellett végre megmérnie, s őt ez a másfajta, mennyiségi kényszer készítette ugyanarra, amire nagy elődjét a kezdet, tehát a történeti áttekinthetőség korlátozottsága; a hangsúlyozottan esztétikai, fejlődéstörténeti és karakterológiai elemzésre — a művelődéstörténeti és művészetszociológiai vizsgálódás rovására. S ami Fülep látószögéből torlokati hőmpolygésnek tetszett (Szinyei, a nagybányaiak, Rippl-Rónai, Csók), az tulajdonképpen a modern magyar művészet forrásvidékének bizonyult.

A magyar nép történelmének legellentmondásosabb félévszázadából kevert vakolaton kellett a színeknek megkötődniök és megmaradniök, s egy olyan kor kereste plasztikáját, amely minden idők legnagyobb forma-pusztításáról nevezetes. Így hát e könyv lapoztán mindenekelőtt az ejt meg: milyen könnyörtelen szabatosággal írja körül a szerző, nagyságrendi elfogultság nélkül, ennek a visszafojtott szenvedélyvel készült Guernicának minden valamirevaló részletét. Illetve egyetlen elfogultság vezérli mindvégig: az éppen soron következő művész, csoport vagy művészi tett iránt megnyilvánuló féltő elfogultság, hogy jól értsük meg: az adott szellemi kontextusban éppen ez a mű, ez a gesztus, ez a rálátás zárhatta el legáthatalmatlanabban a szellem hadállásait a rombolás és a giccs elől.

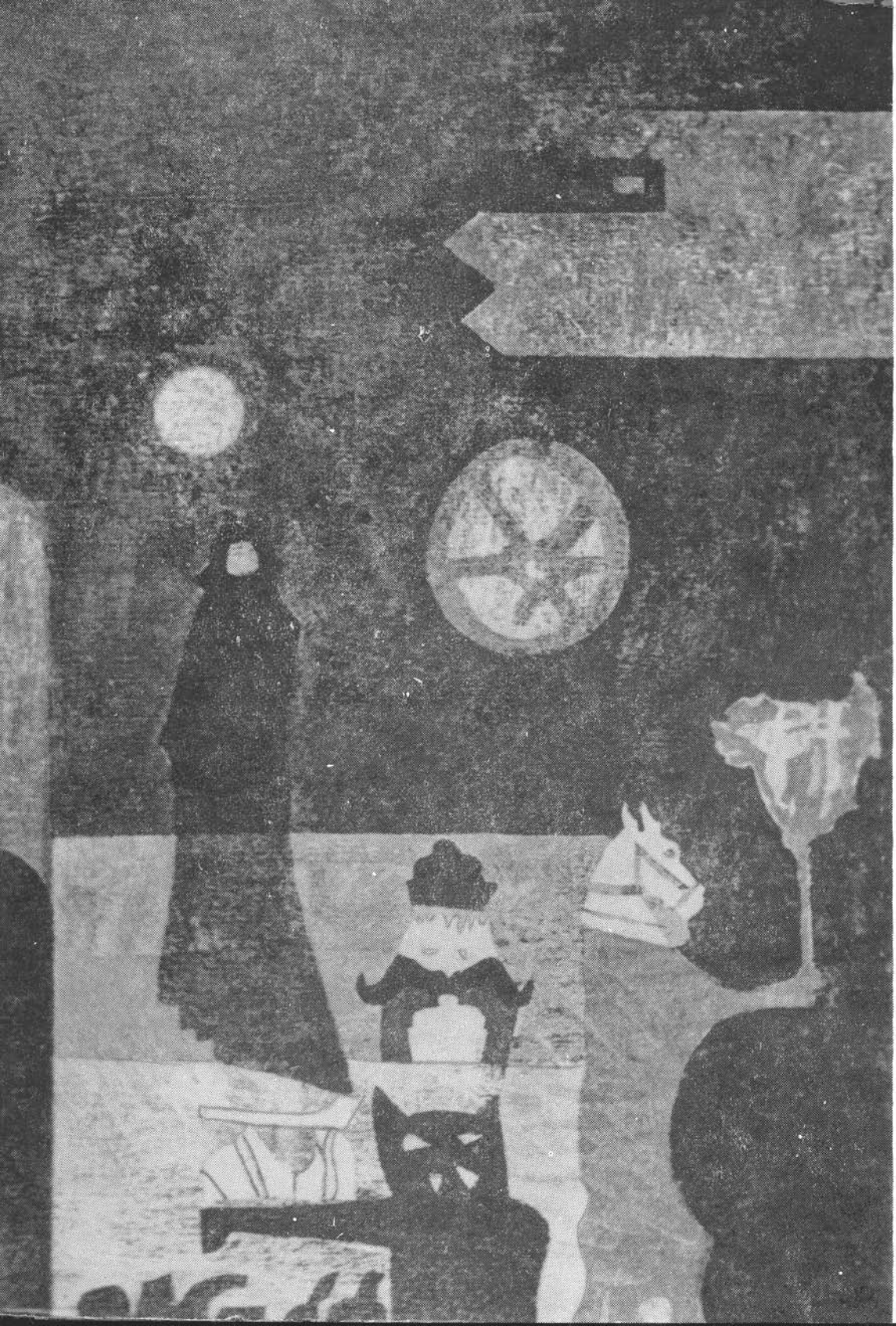
Talán ezért csúszott tollam alá előbb a „Guernica“

* Németh Lajos: Modern magyar művészet. Corvina Kiadó. Budapest, é.n.

MAI MAGYARORSZAGI FESTŐK

1. Kondor Béla: *Darázskirály* (1963)
2. Bálint Endre: *Groteszk temetés* (1964)

kép is, mintegy az egymást semlegesítő végtelenségek kényszerképzeteként, felidézve Hollósy, Csontváry, Derkovits, Nagy István, Vajda Lajos, Barcsay Jenő kópírását (s persze nem biztos: ez-é az eszményi genetikai lánc), a XX. századi magyar lázadás természetét, amelyben akkor is közösségek mozdulnak, amikor a legalomittasabb, s akkor is a valóságban keres menedéket, ha éppen legszörnyűbb álma teljesedik.

Egyszóval a modern magyar művészet arca — amelyben „sajátosan egyesül az északi művészet expresszivitása, a plebejusi indulat és a latin szellem derűje, emberközéppontúsága“, és „értékét épp a sokrétűség, a nyugat-európai irányokkal való együttélés, ám ugyanakkor az azoktól való elkülönülés adja“ — sohasem tudott úgy eltorzulni, bármilyen fájdalom ült is mögötte, hogy aki megáll a *Rákóczi-induló* tépettruhájú senkifiai, *A Panaszfal bejáratánál* köpenyekbe roskadt óriásai vagy egy Egyr-napkelte vajúdása előtt, ne érzékelné a legkonkrétabban önmaga érzelmeit.

Európában élni nem jelent feltétlen európaiságot. Mint ahogy az sem szégyen, ha ez az európaiság nem időbeli szinkronként jelentkezik.

Különös, mennyire nem tudott Magyarország lépést tartani, mondjuk, a XVIII. század „modern“ Európájával, amikor pedig művészete megközelítőleg ugyanazt a nyelvet beszélte. S amikor gazdaságilag és politikailag oly megtevésztől megközelítette Európát, kénytelen volt lemondani a művészi önismeret korszerű és automatikus írásmódjáról. Legálábbis hivatalosan.

Németh Lajos könyve ugyanis éppen azt igazolja, milyen érzékenyen kapcsolódik belsőleg — ha késve és módosulva is — a világ- és formalítás alakulásával a század magyar festészete, grafikája és szobrászata, természetesen nem iskola-, mégcsak sokszor nem is csoportosulásszerűen, vagy ha mégis iskolaként, azt nem bizonyos elvek exkluzivitása vagy belterjessége, s nem a formai igazság-féltés erőszakossága tartotta össze, hanem a művészi nézetazonosságon is túlmutató etikai elkötelezettség vagy kényszerűség (Nyolcak, Ma, Szocialista Képzőművészek Csoportja, Szentendrei Iskola, Európai Iskola).

S innen aztán két síkon folytatódik a bizonyítás. Egyrészt rendkívül világosan (a tanulmány szerkezeti elveinek a logikájából eredően) kirajzolódik a teljes érintkezési felület az éppen soron lévő európai forradalom és a magyarországi állapot között, s amint az az összehasonlító táblázatból is kiolvasható, ez a viszony sohasem függvény jellegű, hanem folyamat, benne nem az elkésett diák lihegése fejeződik ki, hanem az egyetemes szükségszerűség fáziseltolódásai, ami persze magában hordozza a közti idő módosulásait, olyan elszíneződéseket, amelyek stílusosan, alaktanilag mutathatók ki, de csak tartalmilag indokolhatók. „Még a magyar avantgarde is a realizmussal fonódott össze. Se Matisse, se Mondrian útja itt nem volt járható. Még a magyar konstruktivizmus is súlyos, mint a medvetánc, a fekete-fehér abroncskeretben is mély emberi dráma, társadalmi felelősség feszül. A pusztán dekoratív non-figuráció se vallhat magának rangos képviselőt, a szürrealiz-

tárja elénk Philippide munkásságát, összehasonlítva a kortársakéval. Figyelemre méltóak a könyvnek azok a lapjai, ahol Philippide munkásságának központi problémájáról, a román nyelv és a román nép eredetéről értekezik. (Editura științifică, 1969.)

Telegdi Magda

Ütvesztő

Négy évvel Forrás-kötete után az író nő nagylélegzetű prózai vállalkozással lepte meg olvasóit. A közel négyszáz oldalas regény címe kissé megtévesztő: hétköznapi hős teszi első lépéseit egy hétköznapi labirintusban. S talán ez a regény legfőbb erénye; Telegdi Magda nem rendkívüli embert és nem szélsőséges helyzetet választott, hogy a nehézségeket is vállaló helyzet, a hivatástudat nem mindig látványos szépségét felmutassa. Ica, a fiatal tanárnő határozottan indul el útján, indokolt — írójag talán kissé túllindokolt — öntudattal vállalja a falura helyezett városi lány előrelátható és be is következő nehézségeit. Nem diadalmaskodik felettük, de legyőzöttnek sem tekinthető — ami ismét csak a fiatal író nő emberismeretét, valóság-tiszteletét dicséri. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Élő irodalom

A három csoportba osztott tanulmány-csoport néhány esztendő szakaszokra tagolva, műfajonként veszi szemügyre huszonöt év magyar irodalmát. Tóth Dezső, a kötet szerkesztője, nem véletlenül szögezi le az előszóban, hogy a válogatás „...jelenségeket, folyamatokat, kérdésköröket tárgyaló írásokat gyűjt egybe“.

krónika

A felszabadulással kezdődő irodalmi korszak monografikus feldolgozását ez a kötet tehát nem pótolni hivatott, hanem mintegy előkészítési szempontok tudatosításával, tendenciák jelzésével. Felsorakoztatva a kortárs kritika majd minden tekintélyét, az Élió irodalom című tanulmány-gyűjtemény korszakerően és — egy-két kivételtől eltekintve — igényesen ad számot az eltelt negyedszázad magyar lírájáról, drámájáról, epikájáról, irodalmi szociográfiájáról. (Akadémiai Kiadó, 1969.)

Mátyás Antal

Fejezetek a közgazdasági gondolkodás történetéből

A szerző a budapesti rádióban tartott előadásai alapján állította össze hasznos könyvét, amely semmi esetre sem akar az ökonomia tudományának rendszeres története lenni, csupán néhány támpontot nyújt a közgazdasággal és a tudománytörténettel foglalkozók számára — s ezeknek köre ma sokkal tágabb, mint gondolnók. A könyv reális igényt elégít ki. A merkantilisták működésének eléggé szokványos ábrázolása után a szerző összehasonlító módszerrel vizsgálja a klasszikus angol politikai gazdaságtan és Marx tanait, az összefüggésekre helyezve a fő hangsúlyt. Feltétlenül a könyv javára írandó a XVIII—XIX. századi magyar gazdaságelméleti törekvések elemzése: Skerlecz, Tessedik, Berzeviczy, Széchenyi működését mutatja be. Izgalmasra sikerült a közgazdaságtan újabb irányzatainak ismertetése: Walras, V. Pareto, Keynes elméletének elemzése, a legújabb nézetek összevetése Marxszal feltétlenül indokolják a könyv időszerűségét. (Kossuth Kiadó, 1969.)

mus játékos iránya sem honosodott meg. A kor legnagyobb magyar költőjének, József Attilának az életműve is ugyanezt bizonyította. A magyar művészet valóságához kötöttsége, a természettel való egzisztenciális kapcsolata jellegét meghatározó történeti tény — vallja Németh Lajos.

Másrészt mindebből — és a korszakfordulós művek tárgyilagos elemzéséből — ugyancsak szigorú következetességgént hallható ki érték és haladás egybeesése, a sokszor vitatott és kompromittált „modernség”-fogalom ideológiai természetéről vallott felfogás, ami a jelenkori magyar művészet vonatkozásában (az utolsó huszonöt évet is beleértve) sokszor radikálisabban befolyásolta a közízlést, mint a nyugati társadalmakban az újdonság-szenzáció. („A művészi avantgarde és a politikai progresszió... szubjektíve és objektíve is összefonódott, a hivatalos művészeti irányítás a modern irányok mögött, jogosan, politikai ellenzéki magatartást is sejtett, ezért önvédelemből is támadta. Az avantgarde irányban tevékenykedők legnagyobb része el is hagyta az országot, és létrejött az a paradox helyzet, hogy míg a nemzetközi avantgarde-nak számos magyar származású vezető művésze volt, itthon a modern irányok alig-alig tudtak meghonosodni” — olvassuk. Ezért váltak külföldön nagy alkotógyéniségekké olyan magyar művészek, mint Moholy-Nagy László, Breuer Marcell, Forbát Alfréd, Molnár Farkas, Réth Alfréd, Beöthy István, Huszár Vilmos, Hajdu István, Tóth Imre, Kemény Zoltán, Vásárhelyi Viktor.)

Igy aztán nem egy lényeges, a modern magyar szellemi életbe mélyen beágyazott művészi feladat-hoz csak az utolsó negyedszázadnyi idő kezdeti és legutóbbi éveiben térhetett vissza művész és társadalom egyaránt. S az egyetemes művészetben észlelhető zavar természetszerűen napjaink magyar képzőművészetének megnyilvánulásaira is átsugárzik. Itt tehát a szerző figyelme is némileg szétszórattabb, a jelenségek érintkezése szakadozottabbá, s az értékelés biztonsága is egyenetlenebbé válik. De három nemzedék munkásságának a rétegeit lazítja fel, a naponként színeződő látásmód távlatot még nélkülöző mélységeiben búvárkodik, s bizonyára nem sok művészettörténész vállalkozna arra, hogy egy ilyen alákonzott területen, ennyi eleven áramlás között oly makacsul ragaszkodjék ugyanahhoz a tudományos átvilágításhoz, amellyel némileg már műzeumi közeget varázolt vissza izgalmas látványá, homályokat, góccokat és töréseket konstatált, s amellyel (egyik leglényegesebb konklúziójában) törvénytzerűen már más, szokatlanabb sorsközösségeket is kutat: „a modern magyar művészet önálló struktúra, ízelődik ugyan az egyetemes modern művészethez, fejlődését azonban végső fokon belső erő határozza meg. Ezért nem mérvadó, hogy fejlődése szinkronban volt vagy van-e a legújabb nyugat-európai irányokkal vagy sem. E szempontból válik egyre elodázhatatlanabb feladattá a magyar művészetnek a környező országok művészete sajátosságaival való összevetése, hiszen a közép- és kelet-európai országok rokon történeti-társadalmi helyzete szükségképp sok összetevőjében azonos problémák elé állította a művészeket.”

Banner Zoltán